

Campsentelles, 6
2003

CENTRE D'ESTUDIS SANTFOSTENCs

AMICS DE CABANYES

*Lluís Terrades,
un martorellenc
al front d'Aragó*

FERRAN
PÉREZ I GÓMEZ

Em dic Lluís Terrades Molist, vaig néixer el dia 3 d'abril de 1912 a Martorelles de Baix i ara visc a Martorelles de Dalt o Santa Maria, on hi ha l'església en què m'hi van batejar, hi vaig fer la Comunió i m'hi van casar per primera vegada. Quan va esclatar la guerra jo tenia 24 anys i era promès. Ens vam assabentar per ràdio que Franco s'havia revoltat contra la República i això ens va venir de nou. Jo tenia una ràdio de galena al costat del meu llit i la solia escoltar quan em posava a dormir, després de treballar tot el dia.

**Què va passar a
Martorelles quan va
començar la Guerra Civil?**

Van agafar el amo on jo treballava de paleta, el vell Minguet, que aleshores era jovenàs, i el van portar a Barcelona, a Comissaria. A Martorelles de Dalt van treure els sants de l'església i els van cremar a la plaça; a Sant Fost van anar més lluny ja que van cremar l'església i tot. Es va formar una agrupació dels paletes en la qual es van ajuntar

les dues colles que hi havia a Martorelles, la del mestre Sec, anomenat Agustí, i la del Minguet. A la torre Montserrat era on ens reuníem, era com la casa de tots, els principals eren els del mestre Sec. Anàvem fent de paleta allà on ens enviava el Comitè, que feia d'Ajuntament: vam arreglar el carrer de can Francesc i ca l'Aragó, totes aquestes cases que tenien un pati al davant i els ho vam tallar per fer el carrer més ample. El carrer del Sol de Martorelles es va obrir. Jo pertanyia a la CNT perquè tots els treballadors havien d'estar afiliats.

“Es va formar una agrupació dels paletes en la qual es van ajuntar les dues colles que hi havia a Martorelles, la del mestre Sec, anomenat Agustí, i la del Minguet. A la torre Montserrat era on ens reuníem, era com la casa de tots.”

Es va incorporar voluntari a l'Exèrcit?

Jo era de la quinta del 1933 però no havia anat a la mili perquè era fill de vídua. Com que anàvem a treballar per les cases en contra de la voluntat dels amos, era una mica molestós, perquè alguns tot i que et feien bona cara, els sabia greu, sobretot els que eren contraris a la República. Aleshores em vaig apuntar voluntari per a anar a fer fortificacions a Catalunya per no haver d'anar al front abans d'hora. Vam anar a Barcelona al *cuartel* de Lepanto on ens van donar un carnet de la Generalitat, roba de soldat i ens van portar a Sant Pere Pescador on hi havia *tiros* entre vaixells dels dos bàndols, fins i tot el dia que vam arribar-hi hi havia un bombardeig que semblava que el mar s'encengués. Vaig estar-hi des de l'octubre de 1936 fins al juliol de 1937. Treballàvem a Sant Pere Pescador, l'Armentera, Portbou i a Colera (Alt Empordà), on hi ha un pont del tren que havia estat bombardejat.

Quan va anar al front?

Quan van cridar la meua quinta jo pensava que no havia d'anar-hi però finalment sí. Anava amb un altre xicot de Martorelles de Baix, el Mero¹, i ens van fer anar al *cuartel* Carlos Marx de Barcelona, a la Ciutadella. Vaig ingressar en la 30 divisió, 146 Brigada Mixta, 2n batalló, 4ª companyia. Després vaig suposar que era la divisió Macià-Companys. D'allà vam agafar el tren cap al front. El tren no va parar fins a la Puebla de Híjar (Terol), on vam baixar i a peu fins a Alcanyís, on vam estar vuit dies en un antic convent. D'Alcanyís vam anar caminant fins a Calanda, on vam estar prop d'un mes fent instrucció; allà dormíem a la casa d'un home anomenat Àngel Llop, al qual vàrem ajudar algun cop a estassar l'hort. Després vam anar a peu fins a Alcorisa, allotjats també a les cases. Amb el Mero vam estar en una casa de la plaça on havien mort l'amo, que era el secretari, i un dels seus fills. En aquella casa feia molta pudor perquè tenien un porquet a sota de l'escala. Era molt bona gent; la dona, que es deia Regina, tenia un fill que estava a la guàrdia d'en Franco. D'allà vam anar caminant a Andorra (Terol), a una muntanya on ja se sentien xiular els *tiros*, l'artilleria...

“Amb el Mero vam estar en una casa de la plaça (Alcorisa) on havien mort l'amo, que era el secretari, i un dels seus fills.[...] Era molt bona gent; la dona, que es deia Regina, tenia un fill que estava a la guàrdia d'en Franco.”

A Andorra hi havia una germana de la Regina, la dona del *molinero*, i ens van acollir malgrat que ja tenien les golfes de la casa ocupades per uns altres soldats, que eren de Vic. Aquests nois no feien instrucció i ens van dir que pertanyien a la intendència del batalló. Un d'ells es deia Traveria i era molt eixerit. Ens van dir que en aquest exèrcit² hi tenia molta influència el Comissariat i que ens havíem de fer del PSUC per poder ficar-nos a Intendència i el Mero i jo ens hi vam apuntar. Tothom s'havia d'espavilar! Finalment ens van acceptar.

Quina tasca feia?

En una altra casa hi havia l'aprovisionament del batalló. Allà ens portàvem unes cuixes de vaca, grosses, embolicades amb benes i congelades, per aguantar la calor de l'estiu. Trèiem la carn més podrida de sobre i deixàvem la carn tendra. Mentre estàvem allà van córrer veus que havíem de marxar a conquerir la Sierra Carbonera. Em vam deixar a mi sol; com era ja bastant *calvo* els amics em deien l'*abuelo*; jo guardava les balances, una taula i els ganivets, tota la resta s'ho van emportar. Llavors em van enviar un *parte* els del Comitè que fes el favor d'anar a Las Parras de Martín. Vaig fer venir un camió, ho vàrem carregat tot i em van portar fins aquest poble. Allà, on hi havia uns col·legis fets de poc, el Comitè em van destinar a un quartet que feien servir per guardar la màquina de ventar el blat, al costat d'una plaça on el batien. Hi vaig estar sol uns quinze dies; després una altra vegada m'ordenen presentar-me a Pancrudo on s'havien quedat els que havien anat a conquerir la Sierra Carbonera. Em van facilitar un *mulo* on hi vaig carregar la taula i vaig marxar a peu acompanyat d'un xicot d'uns setze o disset anys; tot són planes pelades, a mig camí hi havia un bassal d'aigua molt gran on bevia el bestiar i mentre estàvem caminant i mirant la bassa, el matxo es va esverar i ens *fot* el camp al revés! Vam haver de córrer aquell xicot i jo per enxampar-lo!

Què recorda de la seva arribada a Pancrudo?

A Pancrudo feia un any que no vivia ningú, només hi havia soldats, les cases estaven obertes, els carrers plens de blat perquè no l'havien pogut collir o l'havien saquejat. Les cadires anaven d'una casa a l'altra, els matallassos per terra. Venien dones per veure si la casa la tenien ensorrada, llavors ja començava a fer fred. En una casa vaig trobar unes *sayas*³ de llana verda, unes faldilles molt grans, i vaig fer un tros per a mi i un altre per al meu company i vaig fer-hi un forat per a fer passar el cap. Jo no

em movia mai, sempre m'estava a la casa mentre que el Mero anava amb el *mulo* a buscar l'aprovisionament que duïen els camions. Hi vaig estar uns quinze dies fins que ens van dir que ens retiréssim fins Armillas, on teníem una casa per a nosaltres sols. Tenia un orinal (allà li deien així a un recipient per a guardar-hi blat) ple de mitjons per als soldats.

“A Pancrudo feia un any que no hi vivia ningú, només hi havia soldats; les cases estaven obertes, els carrers plens de blat perquè no l'havien pogut collir o l'havien saquejat. Les cadires anaven d'una casa a l'altra, els matalassos per terra.”

Al matí, quan em llevava, de comandància em portàvem els *estadillos* on es deia els talls de carn que tocava per a cada companyia o si havien de menjar arròs o mongetes i jo els ho preparava. Amb mi hi havia un sergent i un *cabo* que no feien res, només empaitar dones i mosses. El Mero també havia d'anar a portar-ho a les trinxeres, a una muntanya anomenada l'Espolón, on la nostra companyia, la 4^a, tenia un *puesto*. De menjar no ens en faltava: cafè, sucre, tabac, conyac... El conyac no va arribar mai als soldats, ens el beviem nosaltres. Una vegada va venir un xicot de Mollet i un de can Calet, l'Ortiz, que era d'una companyia que s'estava al *trinquete*⁴ i em va afaitar perquè era barber; li vaig donar sucre i tabac. Durant un bombardeig també vaig trobar-me un xicot que havia tingut de mestre a Sant Pere Pescador, va ser de casualitat: em vaig arrambar a una paret d'un escampat i allí me'l vaig trobar; li vaig donar llet, tabac i sucre. Un dia que érem a Armillas l'aviació ens va bombardejar amb programes i pamflets dient que sabien que la CNT tenia unes idees molt semblant a la Falange i que ens féssim de la Falange i ens passéssim a l'altre cantó. Tot sovint els soldats nostres es passaven a l'altre costat.

“Un dia que érem a Armillas l'aviació ens va bombardejar amb programes i pamflets dient que sabien que la CNT tenia unes idees molt semblants a la Falange i que ens féssim de la Falange i ens passéssim a l'altre cantó.”

*A Alcorisa (Terol), l'agost de 1937. Lluís Terrades i Baldomero Milà, el seu amic de Martorelles, porten al cinturó els plats de menjar d'alumini reglamentaris a l'Exèrcit espanyol.
(Col·lecció de Lluís Terrades)*

Un dia va venir el comandant Rico, de la Plana Major, preguntant que com és que tenia tant de menjar i jo li vaig respondre que jo en guardava per a qualsevol imprevist... Van dir que allà érem massa gent (n'érem dotze) i com que els militars no s'entenien amb els polítics, que n'havíem de treure cinc. Es va fer per sorteig i dins un casquet van posar uns bastonets i a mi em va tocar un dels més curts i vaig haver d'anar a les trinxeres. N'hi havia de la 1^a i la 2ª companyia; uns xicots van voler venir a la 4ª companyia per estar amb mi perquè jo em sabia espavilar. Ja estava nevat i aleshores va haver-hi una cosa solar, una vermellor al cel⁵; va passar quan érem a Armillas i davant teníem Vivel del Río, que era dels feixistes, però no ens tiràvem cap *tiro*, tots fèiem la nostra feina. Fèiem guàrdies de dues hores pel mig de la neu, hi havia *txaboles* fetes de branques on vivíem nosaltres.

Va fer amistat amb la gent dels pobles?

Abans d'arribar a Armillas vaig estar a Montalbán, cinc dies, i em vaig fer amic del *celador* de telègrafs, un matrimoni jove. Xerràvem molt i em va convidar a dinar a casa seva. Com els vaig dir que era paleta, els vaig tapar amb una llana⁶ unes parets velles atrotinades. Els vaig deixar el *traje* de paisà i les sabates en una caixa per si tornava de permís. Un dia vaig tornar-hi amb un camió passant per Perales i em vaig endur la caixa al front i allà es va quedar. A Armillas la dona que em rentava la roba li vaig fer fer una armilla amb pell de xai. El nostre comissari s'havia promès amb una costurera d'Armillas, una mica gran, d'uns trenta anys i escaig, però molt maca. Després van dir que l'havien mort.

Parlaven amb els enemics?

No, l'única cosa que jo feia alguna nit era cantar, perquè havia estat al Coro de Martorelles i m'agradava molt cantar, i em posava a cantar a la vora de la trinxera; cantava sardanes com *La llevantina*, coses catalanes, i suposo que els de l'altre bàndol em sentien. Tots els soldats m'apreciaven

i em coneixien. El capità Cabrero, que era de Barcelona i parlava català, es pensava que jo era un comunista convençut perquè havia entrat al PSUC, i em va dir: “Terrades, hem d’anar a fer una descoberta⁷, i ens hauries d’acompanyar”. Aleshores a mi i als meus amics Marquès i Saumell, aquest de Vilafranca, ens van posar amb uns altres i ens van dir que havíem d’anar a provar un morter nou contra els feixistes. Vam sortir a punta de fer-se fosc, a l’hora de sopar, del ranxo, i sentíem el soroll dels plats i l’enraonament dels soldats de l’altre cantó. Érem dins uns bosc de roures: jo em vaig quedar vigilant amb el meu fusell a uns vuit metres dels del morter; vam llançar dos projectils i cap dels dos va esclatar. Aleshores ens van començar a disparar amb metralladores i vam sortir corrents, de tal manera que vam anar a parar a la part de la trinxera on hi havia una altra companyia diferent a la nostra; gràcies que teníem el *santo y senya* i vam passar sense problemes!

“Havia estat al Coro de Martorelles i m’agradava molt cantar, i em posava a cantar a la vora de la trinxera; cantava sardanes com *La levantina*, coses catalanes, i suposo que els de l’altre bàndol em sentien.”

Va participar en més accions?

Estàvem tots junts a dalt, a la carena de la muntanya, amb la meua companyia, i com ja he dit, es pensaven que jo era molt comunista perquè ens havíem apuntat al PSUC, em diuen que havia d’anar a una *avanzadilla* al mig de les dues línies. M’hi vaig estar un mes: fèiem guàrdia amb un fusell metrallador; en aquella muntanyeta vam fer-nos unes barraques i com hi havia molts conills els paràvem llaços. Vam haver de marxar perquè un dia va venir un avió a bombardejar-nos, però no ens van tocar perquè les bombes van caure a l’altre tombant de la muntanya. Aleshores ens van portar a la companyia de morters del mateix batalló. Vam haver de fer barraques noves perquè les velles estaven plenes de polls

i a mi m'agradava anar ben net i rentar-me la roba. Al poble vaig comprar un xai i el vam penjar de la porta. El dia 9 de març de 1938, mentre ens preniem el cafè, a les set del matí, els feixistes van tirar un bengala que va il·luminar tot Vivell del Ríu i vam haver de ficar-nos a les trinxeres. Vam pensar que era comèdia però el bombardeig va durar de les set del matí fins a les dues de la tarda. Van rebentar tota la filferada de la línia. Em vaig discutir amb uns altres soldats que em volien treure de la barraca dient que era seva, fins que un avió va metrallar-nos i va foradar el peu de l'últim que es va ficar al refugi.

Va continuar l'atac?

Van començar a tirar molts *tiros* i bombardejar amb canons, i els companys van veure pujar una colla de setze tancs. Vam posar el matxet a la punta del fusell i tot a punt per a entrar cos a cos. Ja no vaig tenir temps perquè un *cabo* em va dir: "Terrades, retirada" i tot i que havíem d'entrar en combat, ens vam retirar a les trinxeres de la segona línia, que ja l'estaven bombardejant. Eren les tres de la tarda. Pel camí ja vam trobar dos companys morts. Arribant davant el poble d'Armillas, a la *cuneta* de la carretera hi havia una mica de *repisa* del terreny i a uns tres-cents metres, en un descampat, s'havien posat els feixistes. Ens van ordenar posar-nos on poguéssim i allà vaig gastar les 150 bales que portava disparant contra els que veia caminar al descampat. Anaven vestits de blau, penso que eren falangistes. Em tiraven a mi, que estava estirat, i les bales xiulaven segant l'herba vora meu. Amb el ganivet que portava d'intendència vaig arrancar unes pedres i amb elles em vaig protegir el cap. Vam estar així fins que es va fer fosc; el fusell cremava de tant disparar.

"Allà vaig gastar les 150 bales que portava, disparant contra els que veia caminar al descampat. Anaven vestits de blau, penso que eren falangistes. Em tiraven a mi, que estava estirat, i les bales xiulaven segant l'herba vora meu."

No ens van donar menjar però van venir polítics i ens van arengar dient-nos que havíem de guanyar. Cap a les quatre de la matinada vam anar a treure'ls, a contraatacar. Jo anava davant de tot amb el capità. De sobte ens va sortir un soldat enemic i va dir: “¡Alto! ¿Quién vive?” i ens va llançar una bomba de mà a davant nostre i els nostres també les tiraven davant meu. Per refugiar-me em vaig ficar mig esclofat en el forat que havia fet una de les bombes i des d'allà jo disparava. Es va fer clar i en una *paridera* vaig trobar el capità Cabrero i li vaig dir que l'aviació ens vindria a atacar una altra vegada i ens *atxitxarrarien*. Aleshores ens va dir que uns quants anéssim endarrera per protegir-los. Vam caminar endarrera saltant moltes paret fetes dels pagesos fins arribar a una carretera on hi havia un *letrero* (era un balneari). Ens disparaven molt i vam marxar. Davant meu hi anava un que corria més que jo i anava ferit de la mà, perquè sagnava, però no se n'havia adonat. En un *cruce*, en un revolt, vam trobar els de segona línia, d'aquests xicots que no s'hi veuen gaire⁸: ens van donar l'alto i ens van dir que no podien passar, que havíem de tornar a combatre.

Com els va convèncer per passar?

Els vaig respondre que portava un ferit, que l'havien de curar. Vaig entrar a Armillas, on acabaven d'ensorrar la casa de la tia Bárbara i vaig travessar-lo fins a l'altre cantó del poble, on ja arribaven les bales, pensant de tornar a casa perquè feia un any que no veia la promesa. Vaig veure que hi havia un poble un tros més avall, Peñarroyas, i a la primera casa dels afores que truco va sortir una nena d'uns dotze o tretze anys, però em va dir que no tenia res de menjar. Quan me n'anava em van cridar i em van donar mig *bollo*⁹ de pa sucat amb cansalada. En una altra casa del poble els vaig demanar menjar i em van dir: “Esta noche podrás cenar”. Hi havia dos soldats més que havien marxat del front. No vaig sopar gairebé res perquè no anava afamat. Van arribar noies del poble i els

vaig ensenyar fotos. Una de les fotos era de Sant Pere Pescador i en una d'elles hi van reconèixer un noi del poble que es deia Evaristo Martín. Van avisar la seva família i em van venir a veure a preguntar-me si sabia on era. L'endemà em van fer anar a casa seva i em van donar un *bollo* ple de talls de cansalada. “¿Dónde va usted?”. Els vaig dir que on anés la gent, en retirada. Totes les carreteres anaven plenes de gent.

I va seguir avançant...

Se m'ajuntaren cinc més, entre ells un xicot de Calanda que tenia la cara gravada i que deia que jo sabia on anàvem i per això em seguien. Vam arribar al cementiri de Torre de las Arcas ons ens van cridar l'alto. Jo vaig respondre, fent-me el valent: “¿Y usted qué hace aquí?”, ¿Dónde está comandancia?”. Com que havia fet teatre, sabia fer el paper i l'altre es va quedar parat i ens va mostrar el camí. Al carrer indicat vam veure la comandància, on onejava la bandera, però dues portes abans d'arribar-hi em vaig ficar dintre d'una casa i aquells xicots darrera meu i va sortir un home i li vaig dir: “Oiga, vamos de retirada, y esta gente nos quieren meter otra vez en el frente y no queremos.” Ens va dir: “Vengan ustedes, vengan.”. Ens va fer travessar tota la casa i ens va portar a fora, al *pajar*, un porxo ple de palla menuda trinxada amb el *trillo*: “Cuando se haga más de noche ya vendré a buscarlos.”

Què van pensar en aquells moments?

Vaig comentar als altres que tant podia ser que ens entreguéssim¹⁰ com que ens tragués. Però ens va anar traient d'un en un i jo vaig ser l'últim i el vaig fer passar al davant; jo anava amb el fusell preparat, tot dissimulant. Al paller em vaig deixar el *correatge* i les bombes. Vam trigar potser mitja hora en travessar un torrent, uns horts, voltant el poble a les fosques i vam arribar a un lloc on em va dir que seguís la carretera i

Amb uns companys de Sant Pere Pescador. Terrades al mig; a l'esquerra un passavolant que treballava a la pedrera de Martorelles i a la seva dreta un murciano que vivia a Martorelles. Porten caçadores donades per la Generalitat. Hivern de 1936-1937.

*Soldats republicans en una trinxera al front d'Aragó, vers 1937.
(Arxiu Nacional de Catalunya. Comissariat de Propaganda)*

arribaria fins al poble següent. Li vaig dir: “¿Oiga, quiere usted cobrar?” i em va respondre: “No, no, pero que lo sepa que yo soy del Comité. Me llamo Miguel Pastor. Soy del Comité, pero usted como si nada, y vaya donde pueda.” Havia entès que la guerra estava perduda.

“Li vaig dir: “¿Oiga, quiere usted cobrar?” i em va respondre: “No, no, pero que lo sepa que yo soy del Comité. Me llamo Miguel Pastor. Soy del Comité, pero usted como si nada, y vaya donde pueda.”

Vaig passar a peu per Alcorisa i vaig dormir en una vaqueria, on em van donar un got de llet i vaig dormir damunt un sac, al terra.

Va trobar algú conegut a Alcorisa?

L'endemà vaig anar a casa de la Regina però ja no hi era perquè havien marxat, ja que la desbandada s'havia estès per tots els pobles. Anàvem cap a Calanda. Poc abans d'arribar-hi venia un ramat d'avions i jo em vaig amagar en una *alcantarilla*. Era semblant a altres cops quan anaven cap a Teruel, uns cinquanta o seixanta avions. Un cop, de tants que n'hi havia, el reflex dels fuselatges il.luminava les boires que tenien al damunt. Anaven a bombardejar uns quatre camins, una cruïlla que hi ha davant de Calanda. Quan vaig arribar-hi feia mitja hora que l'havien bombardejat i vaig veure al centre de tot un *mulo* blanquinós mort a terra, tot de gent amunt i avall, i a la vora de la *cuneta* unes sabates amb els peus a dintre. Vaig quedar esgarriat i en sortir de Calanda vaig llençar el fusell.

Sempre anava sol?

Normalment sí, travessava els camps i a Alcanyís no vaig entrar-hi. Un cop, vaig trobar un pastor que em va donar un got de llet. En un poble vaig veure que tothom corria amunt i avall i vaig entrar al bar, que estava ple com un ou. Hi havia molts soldats i vaig pensar que estaven

esperant l'arribada dels feixistes, potser per entregar-se. Tothom feia la seva i no em deien res. Sortint del poble vaig trobar-me un home que anava tot atrafegat i li vaig dir *Adiós* i em va contestar i va seguir en direcció al poble. Potser anava a entregar-se. De vegades em trobava amb altres soldats i em seguien.

Quan va passar tot això?

Tot això va passar entre el 9 i el 21 de març de 1938, que va ser la data d'arribada a Martorelles. Vam trobar una barraca i ens hi vam ficar a dormir fins que es va fer clar. Vam continuar i se'ns van afegir tres soldats més. Dies després vam arribar a la vora de l'Ebre, a Catalunya. A Gandesa hi havia un control i anaven preguntant a quina unitat pertanyíem. Els vaig dir la meua unitat i em van dir que em posés en un camp d'oliveres fins que ens classifiquessin per portar-nos un altre cop al front. Aquell dia anava amb mi un xicot que es deia Muntalà, de Barcelona. Estàvem ajaguts per dormir i li vaig dir: "Escolta'm, quan me vegis que jo rodolo i em *foto* daltabaix d'aquesta paret, em segueixes si vols o fes el que vulguis." I sí, sí, jo bo i ajagut, vaig anar rodolant i ell també, vam marxar pel mig d'unes vinyes. Aleshores ens van disparar però no ens van tocar.

Es va trobar més tropes?

A Corbera d'Ebre vaig veure una pila d'arbres i m'hi vaig ficar per aixoplugar-me, per passar la nit i resulta que estava ple de soldats, tan atapeït que havia d'anar amb compte de no trepitjar-los. "Què són aquests soldats?" Em vaig espantar i vaig sortir d'allà i la carretera estava plena de tancs, vaig passar pel costat però ningú no em deia res. A Flix hi havia un túnel, el travessem i ens vam anar a un bosquet. Un dels que venia era de Granollers, castellà, volia escriure una carta a la família però no sabia de lletra i l'hi vaig escriure jo i també vaig fer-ho a la meua promesa. Vaig

anar a dur les cartes a la vora de la via, a prop de Garcia, on hi havia una casa en la qual vaig demanar menjar i si sabien d'alguna barca per travessar l'Ebre. La dona de la casa em va dir que més amunt n'hi havia una lligada amb cadenes. Li vaig donar les cartes perquè les tirés. Al costat hi havia un pont vigilat per guàrdies.

Se'n va tornar amb els seus companys, doncs?

No. Vaig veure que arribava una barcaassa amb un cable i em vaig tirar a l'aigua i em vaig ficar a la barcaassa. L'home em deia que marxés. En arribar al moll de fusta hi havia una dona vella i li vaig dir: "Escolti, no em descobreixi aquest home que jo he entrat d'amagat." I em va contestar: "Ai fillet, si vols t'amago sota de les faldilles." Els altres companys es van quedar al bosc esperant-me però jo vaig fer la meva... Aquell dia només havia menjat un ou.

"Em vaig tirar a l'aigua i em vaig ficar a la barcaassa. L'home em deia que marxés. En arribar al moll de fusta hi havia una dona vella i li vaig dir: "Escolti, no em descobreixi [...]" I em va contestar: "Ai fillet, si vols t'amago sota de les faldilles."

Un altre dia al vespre arribo a un poblet a dalt d'un turó, Bellmunt¹¹, i jo només pensava que trobar un lloc per passar la nit i anava voltant pels sembrats. Arribo dalt de tot on hi havia una plaça i veig un home; jo anava a marxar i em diu: "No cal que marxis, noi, que ja veig que ets un soldat, oi? Com és que marxes?". Li vaig explicar el que havia passat al front d'Aragó. Em va convidar a casa seva i vàrem passar pel mig del poble on hi havia canalla jugant. Em va dir que l'endemà em portaria fins a Falset i d'allà potser amb algun camió em portaria fins a Mollet. Li vaig contestar que jo preferia anar caminant. Aleshores em va portar botifarres per sopar; vaig menjar-me'n una i quan havia acabat em van ensenyar unes cascós de cavall que hi havia al terra i em va dir que era carn de cavall, però era bona.

Va saber alguna cosa d'aquest home?

Em va explicar que li deien el Segarrés, “Visc sol i estic separat de la dona i dels dos fills, no ens fem.” Em va dir que havia anat a veure l’afusellament d’uns homes¹² i un d’ells el va conèixer i li deia: “Segarrés, que em mataran!” i així va ser. Per això tenia un pes a sobre, però no podia fer res. Vaig dormir en un sac a terra. L’endemà em va indicar que per anar bé cap a Barcelona m’havia d’arribar fins a Prades; i em va ensenyar un poblet que es deia Gratallops. Vaig passar pel costat caminant per rases i vinyes. El Segarrés em va donar una mosta¹³ d’avellanes que les anava menjant pel camí. Estava trencant-les amb un roc i amb aquestes se’m va presentar un vailet de vuit o deu anys, que torna a marxar i sento que diu: “Mare, aquí dalt hi ha un home!”. Aleshores va aparèixer la seva mare i em va preguntar qui era i què feia allà. Estaven fent llenya i els vaig ajudar a portar a coll el feix fins a casa seva, ja que vivien a Poboleda. Era cap al migdia. El *nano*, tot content, anava dient a tots els *nanos* que trobava que jo era un soldat. Va fer-ho saber als veïns del carrer i tots em van portar alguna cosa per a menjar, i em van atipar. Després em van ensenyar com seguir cap a Prades però em van dir que no passés per Ulldemolins perquè el comitè d’aquest poble era molt revolucionari. Tot seguit vaig arribar a una carretera i hi passava un carro amb alfals, i em vaig posar al darrera i l’anava seguint. El carreter se’n va adonar i es va quedar a cordar-se les espartenyas, a esperar-se que jo l’atrapés. Aleshores em va començar a preguntar si era un soldat i cap on anava. També si era de la FAI i li vaig dir que de la CNT. Em va fer posar-me darrera del carro i així vaig quedar amagat darrera la pila d’alfals; d’aquesta forma vam travessar Prades. Tot seguit vam arribar a casa seva i tenien per sopar mongetes i un conill feréstec, com deien allà. L’endemà va fer venir amics seus i els vaig explicar que en quatre dies tindrien els feixistes al poble. Vaig comprendre que eren més aviat de dretes. Em van deixar afaitar.

Anava acostant-se a Barcelona...

Un altre dia en un poble anomenat Prenafeta¹⁴, quan es feia fosc, al mig hi havia una font; m'hi vaig posar a beure-hi aigua i una dona em va veure i va avisar el seu home. Van preguntar-me si era foraster. No em van donar de menjar, tot i que em van deixar dormir a l'estable. Una vegada en una vinya vaig veure una gàbia amb una perdiu com a *señuelo* i a prop un caçador a l'aguait apuntant amb l'escopeta en una barraca. A La Llacuna¹⁵ vaig entrar en una casa de pagès perquè plovisquejava i després vaig passar per un bosc on hi havia una mena de porxo isolat, però em va fer mala espina. Camino un tros endavant i veig les muntanyes de Montserrat i em vaig posar content, de manera que vaig tornar al porxo a passar-hi la nit. Mentre era allà vaig sentir passar un altre grup de soldats. L'endemà a Capellades vaig demanar en una casa si em deixaven dormir però la dona gran em va dir que no volien ningú. Per això, quan vaig veure un camp d'oliveres on hi havia feixos apilats, vaig fer-me amb ells una mena de cabana i vaig dormir allà. A les cinc del *dematí* van tocar els *pitos* de la fàbrica i vaig començar a caminar carretera enllà. Caminant caminant vaig passar per Collbató, que estaven arreglant la carretera però no hi havia ningú.

“Camino un tros endavant i veig les muntanyes de Montserrat i em vaig posar content, de manera que vaig tornar al porxo a passar-hi la nit.”

Va entrar en algun poble o ciutat més?

Sí, a les dotze vaig arribar a prop de Terrassa on vaig travessar descalç el riu Llobregat. A la tarda arribo a Terrassa i en unes vinyes trobo un pagès a qui li vaig preguntar si sabia el camí de Caldes cap a Mogoda. Em va indicar que calia passar pel camp d'aviació de Sabadell, prop d'un control dels burots¹⁶. A Mogoda, terme de Santa Perpètua, tenia la meua

germana, que es va quedar molt parada, igual que el meu cunyat, quan em van veure. Eren dos quarts de nou del vespre. Vaig estar-me uns tres o quatre dies. Li vaig dir que avisés la meva mare i la meva promesa, la Carmeta. L'endemà van venir el sogre, la meva *nòvia* i la Rita, una veïna meva. Els vaig dir que no volia tornar al front i “que si em pelen, que em pelin aquí.”. “Què tens pensat de fer?” em van preguntar. El sogre em va dir que a casa seva no em volien però que sí que em mantindrien. La meva mare tenia rellogats a casa, una família de Barcelona que havien fugit; un d'ells era un nen petit que després seria el famós pianista anomenat Morrull. La veïna em va dir que anés a casa seva. Mentrestant, va venir el cunyat de l'altra germana meva, que tenien una fonda a Sant Andreu, a la plaça del Comerç, i me'n vaig anar amb ells a Sant Andreu, però tampoc no m'hi podia estar gaire. Un dia vam anar a veure els desperfectes dels bombardejos a Barcelona. Allà, a la plaça Catalunya vaig trobar-me de cara dues dones de Martorelles de Dalt que treballaven per a l'Ajuntament de Barcelona¹⁷, la Pilar de can Roda i la Manela. Vaig dissimular ja que vaig sentir que deien “Sembla el xicot de can Quim”. Però van dubtar perquè feia anys que no m'havien vist i jo vaig passar de llarg. Més endavant, a l'Arc de Triomf, al tramvia, vaig veure en Quimet “Azaña”¹⁸ que feia de taxista i també de sabater amb el Duran, al costat de ca la Patrícia, a can Calet. A la sabateria es reunien els joves de l'Altra Banda.

No ho va veure clar...

Vaig tenir por que em descobrissin. Marxo de Sant Andreu amb l'autobús que venia a Mollet i vaig baixar a Montcada, i d'allà caminant vaig baixar cap al Besòs i després per la carretera de La Roca. Vaig arribar a la riera, a la vora de les torres de can Calet, i al costat de can Monturiol vaig agafar un caminet que anava pel costat de la riera cap al pont de Sant Fost; hi vaig passar per sota i vaig tirar riera amunt fins als horts de can Sunyer i la font de can Camp. Al pont vaig trobar-me un home, el Manel de can

Palés, que em va preguntar qui era però no l'hi vaig voler dir. S'havia plantat i no es movia d'allà i jo vaig tornar enrere fins que, finalment, vaig pujar un terraplè i un canyissar i vaig arribar a casa meva; jo vivia davant del ferrer, cal Nando. Vaig trucar a la veïna, pel cantó del darrera. Allà vaig estar-m'hi deu mesos, tancat en una habitació, fins que va acabar la guerra. Per passar el temps llegia molts llibres, tots els que em portava la meva promesa. Quan van entrar els nacionals, vaig sortir-ne i jo portava una caçadora del front amb una bala penjada d'un filferro. Un oficial em va veure amb aquesta caçadora i les botes i em va dir: "Usted es un rojo." Jo li vaig contestar: "No, yo ya me fui de allí, estaba escondido." I em va deixar estar.

Notes

- (1) Baldomero Milà, de Martorelles.
- (2) Es refereix a la divisió a la qual pertanyien o, potser, al Cos d'Exèrcit.
- (3) Nom que rep a l'Aragó un tipus de faldilla de dona.
- (4) Frontó tancat que solen haver-hi als baixos dels ajuntaments antics de la província de Terol.
- (5) Es refereix, sens dubte, a l'aurora boreal que va ser visible a tot Europa la nit del 25 al 26 de gener de 1938. Alguns sectors la van interpretar com un anunci de l'inici de la II Guerra Mundial d'acord amb el missatge que els vidents de Fàtima (Portugal) van rebre de la Verge Maria. A Espanya aquest meteor elèctric va ser explicat a nivell popular com un senyal diví relacionat amb els desastres de la Guerra Civil.
- (6) Estri dels paletes.
- (7) Nom que rebia una missió a terra de ningú, és a dir, a l'espai que al front separava les línies de l'exèrcit republicà i franquista.
- (8) Probablement eren soldats amb algun defecte físic que no anaven a primera línia però eren destinats a tasques auxiliars o menys perilloses, de menor responsabilitat. En aquest cas sembla que feien de cordó de seguretat a la rereguarda més immediata a fi d'evitar desercions.
- (9) Tipus de pa que és típic de l'Aragó.
- (10) Que els traïs i els lliurés a les autoritats republicanes locals.
- (11) Bellmunt del Priorat.
- (12) Executats, probablement, per ser de dretes.
- (13) Almosta, quantitat de gra que cap a la conca de les dues mans juntes.
- (14) Poble de la Conca de Barberà.
- (15) És un dels primers pobles de la província de Barcelona.
- (16) Funcionaris municipals que se situaven a l'entrada de les poblacions importants per cobrar els drets d'entrada de certs articles.
- (17) L'Ajuntament de Barcelona era el propietari de can Girona, on habitualment treballaven aquestes dues dones de Martorelles que també baixaven a Barcelona si hi havia feina.
- (18) Li deien així perquè, pel seu aspecte físic (més aviat gras), s'assemblava a Manuel Azaña, president de la II República.